

E. J. HOBBSAWM, *Naciones y nacionalismo desde 1870*. Traducció de Jordi Beltran. Barcelona, Editorial Crítica, 1991. 208 ps.

El darrer llibre de Hobsbawm ha estat acollit, entre nosaltres, amb un silenci previsible. El meritori esforç fet per «L'Avenç» per tal de suscitar alguna mena de debat al seu entorn va provocar poca cosa més que algunes irritades i desorbitades reaccions a l'observació que «ningún historiador serio de las naciones y el nacionalismo puede ser un nacionalista político comprometido». Hobsbawm basa el seu convenciment en el fet que el nacionalisme és, en essència i per principi, antihistòric i cita al respecte la famosa frase de Renan. N'hauria pogut adduir moltíssimes d'altres de menys conegudes, però de significat idèntic, incloent-hi més d'una de nacionalistes catalans. «Necessiten història els pobles que no són», per exemple.¹ Les reserves de Hobsbawm sobre l'aptitud dels historiadors nacionalistes per a tractar el tema de la nació semblen, doncs, prou justificades i el contraargument de la incapacitació dels militants de l'obrerisme per a fer la història del moviment obrer, en canvi, és insostenible, perquè aquesta militància mai no ha fet del rebuig de la història un dels seus fonaments teòrics. Sigui com sigui, els crítics de Hobsbawm no han fet sinó adoptar el típic recurs d'agafar-se a alguna qüestió de detall davant la impossibilitat de donar resposta als arguments de fons i s'han concentrat en una observació totalment marginal, que en el seu context va molt estretament lligada, a més a més, a la declaració de la pròpia manca absoluta de prejudicis i predisposicions. I és que, en efecte, pocs historiadors deuen estar, per orígens familiars i trajectòria biogràfica, tan lliures de lligams nacionals i, doncs, tan ben situats d'entrada per al tema com Hobsbawm, que encarna a la perfecció la caricatura, tan cara a la dreta europea, del jueu desarrelat, sense pàtria. Hobsbawm, de fet, ja havia dedicat al nacionalisme unes pàgines precioses i molt denses de *The Age of Empire*, completades més tard, en alguns aspectes més concrets, per la seva contribució a *The Invention of Tradition*, i en realitat el present llibre, nascut d'unes conferències donades a la Queen's University de Belfast, no és en bona part sinó una ampliació d'aquelles.

Hobsbawm parteix d'una constatació inicial absolutament incontrovertible: que, malgrat que des de fa dos segles el concepte de nació ha estat central en la història europea —i, en el nostre segle, en la de tot el món—, ningú, i més especialment cap nacionalista, no ha estat encara capaç de donar-ne una definició mínimament acceptable en termes racionals. De forma més o menys explícita segons el grau respectiu de sofisticació intel·lectual, tots els qui creuen en la realitat objectiva de la nació pensen que, en darrera instància, aquesta és un *fet natural* que, per la seva mateixa evidència, no requereix en el fons explicacions de cap mena. Com deia un nacionalista català de començos de segle, «Veieu com és la Pàtria? Si la mateixa Naturalesa ho diu clarament, si no hauríem de parlar tant els homes per esbrinar-ho!»² Cap historiador catalanista actual no gosaria repetir una cosa així, però aquesta és la idea que rau en la base última del discurs —com diem ara— de tots ells.

En contra d'ella, Hobsbawm defensa la teoria gellneriana segons la qual *a)* la nació és un concepte creat pel nacionalisme (i no pas el nacionalisme una ideologia desenvolupada a partir de l'existència prèvia de la nació) i *b)* la història del nacionalisme va íntimament associada a la construcció de l'estat modern. En comptes, però, de l'explicació abstracta, general, i esquèmatica, de Gellner, amb les seves discutibles simplificacions i el seu essencial reduccionisme, Hobsbawm ens ofereix un ric seguiment de la història de la idea i de la ideologia, des del que ell considera el seu naixement

1. F. PUJULÀ Y VALLÉS, *No necessitem la història*, «Joventut», II, 84 (19-IX-1901), p. 628.

2. Domingo SALÓ, *Discurs [...] llegit en la vetllada [...] inaugural de curs*, «Butlletí del Centre Català de Sabadell», I, 11 (novembre de 1904), p. 4.

fins al moment actual, tot intentant de fixar-ne els principals avatars: el patriotisme revolucionari de 1789, el nacionalisme liberal d'estat del XIX, el nacionalisme de les «nacions sense estat» i el nacionalisme reaccionari, ideologia de la dreta dels grans estats-nacions, del període 1870-1914, i el nacionalisme triomfant del segle XX, el de l'aplicació del principi wilsonià de l'equació llengua=nacionalitat=territori a l'Europa central —i, caldria afegir, encara que Hobsbawm no en parli gaire, de la versió stalinista del mateix principi a l'antic imperi rus— i el de l'organització política del món sencer en nacions-estats a partir dels inicis de la descolonització. Immediatament després de l'anàlisi de la primera d'aquestes encarnacions, Hobsbawm examina la qüestió de fins a quin punt el nou concepte de nació es basava en alguna forma de sentiment previ d'identitat nacional o, dit a la seva manera, la de l'existència d'un «protonacionalisme popular», sotmetent a escrutini tots aquells factors que els nacionalistes addueixen habitualment com a causes del que ells anomenen «consciència nacional» (llengua, ètnia, religió, i, el més important, al seu parer, pertinença a una entitat política amb una certa història) i arribant a una conclusió molt prudentment i justificadament escèptica. Finalment, en un darrer capítol, Hobsbawm considera la situació actual de les nacions i el nacionalisme, constata el fracàs del principi wilsonià, i decideix, per convenciment i per desig, que l'era del nacionalisme ha passat. És aquest capítol que ha estat revisat per a l'edició espanyola, però en realitat les modificacions introduïdes no són importants. Es limiten a aclarir —mai no a canviar— algunes afirmacions que, a la llum dels esdeveniments recents que tots sabem, podien prestar-se a objeccions. Hobsbawm, de fet, es ratifica emfàticament en la seva conclusió original que «*el nacionalismo es [en 1990] históricamente menos importante [...] a lo sumo, un factor que complica, o un catalizador de otros fenómenos*» i és difícil de no estar d'acord amb ell. Perquè allò que els telediaris ens mostren un dia rere l'altre és l'estúpida absurditat del principi nacionalista mateix: la impossibilitat de fer correspondre un territori a cada «nacionalitat». Tota una altra cosa és pensar que el nacionalisme ja no té prou força per a inspirar encara moltes salvatjades col·lectives o que la nació ha deixat de ser un dels més útils artefactes ideològics de la dreta, però Hobsbawm insisteix prou que no és en absolut això que vol dir, encara que en la noble esperança dels seus mots finals s'hi detecta un pòsit optimista de vell lluitador que no tothom compartirà.

Les meves reserves són més aviat de detall. Les més importants són dues i estan relacionades. La primera és que em sembla que Hobsbawm exagera la distinció entre el patriotisme revolucionari popular i el posterior nacionalisme o, en tot cas, li atorga una nitidesa que no té en la realitat. Ha existit mai aquest «*patriotismo estatal puro*» del qual parla? El nacionalisme de l'estat liberal de començos del XIX era l'hereu directe d'aquest patriotisme i ja era un autèntic nacionalisme, amb tots els típics ingredients idealistes i irracionals. «Què tenen a veure els prejudicis nacionals amb nosaltres?», escrivia poc abans de 1820 Washington Irving. «Són els mals crònics dels vells països, agafats en èpoques rudes i ignorants, quan les nacions sabien molt poc les unes de les altres, i miraven més enllà de les seves fronteres amb maliança i hostilitat. Nosaltres, al contrari, hem saltat a la vida nacional en una edat il·lustrada i filosòfica en què les diferents parts del món habitable i les diverses branques de la família humana han estat estudiades incessantment i s'han donat a conèixer les unes a les altres; i perdríem els avantatges de la nostra naixença si no ens despreguéssim dels prejudicis nacionals com de les supersticions locals del vell món.» Però això no impedia que parlés al mateix temps del «caràcter nacional americà», aparegut no se sabia ben bé d'on i susceptible de reforçament i adorn, però no format gradualment a partir de zero, sinó clarament concebut com a un *datum*.

El patriotisme revolucionari popular mateix, d'altra banda, tampoc no em sembla que sortís, en quant patriotisme, del no res, ni de cap protonacionalisme igualment popular. I aquest és el meu segon punt: Hobsbawm —i amb ell la majoria dels estudio-

sos no nacionalistes del tema— exagera també, en la meua opinió, la novetat de la nació. Em fa l'efecte que, entre certes *élites* de les monarquies europees de l'edat moderna, alguna cosa que no és encara nacionalisme, però que s'hi assembla ja molt, es desenvolupa des del segle XVI. Montaigne, que parla de la nació alemanya o la italiana en el vell sentit etimològic del mot, ho fa en un sentit diferent, territorial, de clares connotacions nacionalistes, quan es refereix a «*la nation française*». El mateix Montaigne, per una altra banda, usa repetidament i amb un significat plenament modern el terme *estat*. L'equació entre l'una i l'altre, ho sé que l'estableixi explícitament mai, però res en el seu ús dels mots no impedeix que ho hagués pogut fer. Al mateix temps, Montaigne, tot i avergonyit dels trets regionals gascons del seu francès, que sona malament a «*les oreilles françaises pures*», fa un esforç deliberat per oblidar el gascó —que indubtablement sent cada dia al seu voltant— i s'enorgulleix de no saber-lo parlar. Que els seus pagesos entenguin en canvi el francès menys que el llatí en el qual resen el parenostre (són els seus mots) no és obstacle perquè siguin francesos i ben francesos, com ell mateix. I si no ben bé la coneguda frase «*nos ancêtres les Gaulois*», sí que trobem en ell, no sé si per primera vegada, la idea bàsica, sota la forma «*nos anciens Gaulois*». És molt possible que aquestes manifestacions embrionàries de nacionalisme hagin estat frustrades pel desenvolupament de les monarquies absolutes, però el que caldria examinar aleshores és si les crisis d'aquestes anaven acompanyades d'un ressorgiment d'aquelles. Hi ha una dimensió nacionalista en la revolució anglesa del XVII? És ben obvi que, en aquest cas, la idea moderna de l'estat sorgeix amb força, en clara oposició al patrimonialisme monàrquic —les sarcàstiques referències al mot *estat* per part d'un realista com John Evelyn ho revelen molt gràficament. L'acompanya l'aparició d'un ús nou, nacionalista, del terme nació? George Fox, el quàquer, el fa servir constantment amb el sentit territorial modern: distingeix, per exemple, entre mitjans nacionals, de comtat, i locals, parla de gent vinguda «dels quatre cantons de la nació», del poble que viu a la nació irlandesa. (*Country*, en canvi, vol dir per a ell el mateix que el francès *pays* o l'italià *paese*: una petita comarca.) Aquesta nació, quan no és qualificada per cap adjectiu, és evidentment Anglaterra, però una Anglaterra que subsumeix el País de Gal·les: quan Fox se'n va a predicar a Escòcia, diu que se'n va en una altra nació, però no pas quan es desplaça a Gal·les, tot i que amb els escocesos no té problemes lingüístics i en canvi no entén els gal·lesos. I en una ocasió, com a mínim, utilitza el mot *nació* en un sentit molt pròxim, si no francament sinònim, del d'*estat*: el coronel Robinson era «*un home molt pervers que havia traït la nació davant el rei*».

Tot això, ja ho sé, és molt vague. Estic simplement proposant que verifiquem en els orígens mateixos dels estats moderns la idea, intel·lectualment tan satisfactòria, que és l'estat que crea la nació. Sospito que, si ho fem així, descobrirem que, contràriament al que diu Hobsbawm, el patriotisme estatal pur és una cosa tan clínicament pragmàtica que no pot funcionar i que la mobilització col·lectiva en el projecte estatal requereix la creació de la idea galvanitzadora de la nació, amb tots els seus ingredients irracionals. En tot cas, les afirmacions més discutibles que el lector troba, molt ocasionalment, en el llibre de Hobsbawm es relacionen en general, d'una manera més o menys directa, amb les dues reserves que acabo d'exposar. Per exemple (p. 45), que, amb l'excepció de França, els casos de supressió deliberada de les llengües i cultures minoritàries fossin rars. Com a mínim caldria afegir l'Espanya del XVIII i el XIX, i no penso tant en la persecució estatal com en els esforços sistemàtics dels burgesos catalans mateixos per reduir la pròpia llengua a l'estat de patuès irrellevant. O (p. 42) que ningú «*no ha negado jamás la multinacionalidad, el multilingüismo o la multiétnicidad real de los estados-nación más antiguos y más incontestables, por ejemplo, Gran Bretaña, Francia y España*». Negar-los obertament, no, perquè la realitat té les seves exigències, però fer com si no existissin, amb un olímpic menyspreu de les inconsistències lògiques del procediment, sí, sense cap mena de dubte, i, com mostren els exemples de Montaigne i Fox que he esmentat

abans, ja des de ben abans del segle XIX. Aquesta incongruent assumptió de la varietat en una ideal nacionalitat no tant comuna com transcendent serà de fet característica del nacionalisme de les nacions-estat: penseu en Maurras o Unamuno —aquell conegut sonet de don Miguel que troba la medulla de l'espanyolitat en els noms dels pobles d'Espanya, es diguin Torredonjimeno o Zumárraga!

Són totes, però, com es pot veure, discrepàncies molt puntuals i marginals. El llibre en el seu conjunt em sembla senzillament inimpugnable. En ell, el lector retroba, a més a més, totes les qualitats que ja està acostumat a associar amb Hobsbawm: la gran lucidesa, que li permet de veure-hi clar entre les cortines de fum de les teories i de destriar amb precisió l'essencial de l'accessori, l'escepticisme que identifica i qüestiona totes les aparents obvietats, l'enlluernadora erudició que l'ajuda a adduir i acumular a cada pas de la discussió els exemples més adients, trets dels llocs més diversos i, sovint, insospitats. Aquestes característiques, combinades, donen com a resultat la inexorabilitat de l'argumentació. De fet, si alguna crítica global es pot fer al llibre —i és una de les dues que jo he sentit fer-li— és que aquesta argumentació hi és massa travada i arrodonida, que tot hi casa i hi troba explicació, sense deixar ni un cap per lligar, aquí o allà. I, en efecte, la nítida i perfectament articulada construcció de Hobsbawm només ho és —només ho pot ser— a base de passar pel damunt, de tant en tant, de problemes i punts dubtosos —jo mateix n'he indicat alguns—, però són sempre aspectes marginals, que no afecten la solidesa dels raonaments centrals. I, al capdavall, la tendència a ignorar algun dubte de detall, aquí com en els seus altres llibres, bé li pot ser perdonada en gràcia a la seva exemplar i llarga dedicació a posar sistemàticament en dubte grans idees rebudes.

L'altra objecció que li ha estat feta, també en comentaris parlats més que no per escrit, és que el seu llibre pateix d'una excessiva manca de sensibilitat davant «el fenomen nacional». Aquest seu passat cosmopolita que ell considera una de les seves credencials per a enfrontar-se amb el tema li és retret com a un hàndicap que no li permet de copsar allò que els qui han viscut sempre més lligats, en ells mateixos i en els seus avantpassats, a una terra i una gent —i encara més els qui han hagut de patir, per aquest motiu, alguna mena de discriminació o persecució— són capaços d'experimentar. Perquè ell mateix no s'identifica amb cap nació, Hobsbawm seria incapaç d'entendre el que és la «identitat nacional». Això, però, no és sinó donar la raó a Hobsbawm en els seus dubtes sobre l'aptitud dels historiadors nacionalistes per a fer la història del nacionalisme. Perquè el problema és que, això que experimenten, els seus crítics no saben com explicar-ho —en la mesura, ben entès, que es tracta, suposadament, de l'experiència d'una comunitat *objectiva* i precisament *nacional*. És evident que hi ha un parell de coses o tres, començant sobretot per la llengua, que ens lliguen al senyor Jordi Pujol, a la senyoreta Judit Mascó, a mi i a un cert nombre de persones —quantes exactament o fins i tot aproximadament, però?— i fa de tots nosaltres catalans, però en canvi no és gens clar què és el que fa de nosaltres una *nació*, segons diuen que «som». El que s'acusa Hobsbawm de no arribar a entendre resulta ser una cosa diabòlicament difícil de precisar *una mica* i finalment, encara que no es digui, perquè aquestes coses tots sabem que no es poden dir, tot indica que el que està en joc és una intuïció o una vivència. I em sembla que tots estem d'acord, com a mínim en teoria, que són explicacions racionals, no respostes intuïtives, que hem d'exigir dels historiadors. Més que més quan es tracta de la nació i el nacionalisme. «I és que la demarcació col·lectiva», escrivia un nacionalista català de començos de segle, «la dicten els sentiments: els sentiments no són com les idees que envelleixen i es renoven, sinó que són perennes i fermes, inherents a la carn de les unions; no estan subjectes ni a contradiccions i tenen, per lo que es refereix al íntim sentir de cada u, el do de ser indiscutibles; existeixen o no existeixen; i quan existeixen, són una força viva, són una llei». Els nacionalistes, ara i sempre, han apel·lat al sentiment per damunt de la raó; més: contra la raó. Les conseqüències han estat sempre

inevitables: el mateix individu continuava: «Tota arbitrarietat a la que s'atreixin és raonable; tota violència a la que es llencin és, per raó de la seva fatalitat, de la seva irresponsabilitat, sinó lícita, justa.»³ Si hi ha un tema amb el qual convé particularment que els historiadors deixem d'*identificar-nos* i ens posem a examinar amb la més freda raó — i això fins i tot amb una certa urgència— és el de la nació. Hobsbawm ens en dóna l'exemple.

Un darrer mot sobre la traducció. Els nostres editors es mostren molt amatents a facilitar-nos la lectura de totes les darreres novetats intel·lectuals d'enllà les fronteres, però al mateix temps ho esguerren obligant-nos a una penosa tasca de recomposició del sentit original dels textos a partir dels rastres que aquest ha deixat en unes traduccions infectes. Dit d'una altra manera, aquests llibres traduïts només es poden arribar a entendre, amb gran esforç, si el lector coneix la llengua original. Però, com que es tracta d'un defecte tristament general, trobo injust d'acarnissar-me particularment en aquest cas. Que consti simplement que no és cap excepció a la lamentable regla.

JOAN-LLUÍS MARFANY

3. «Jaume dels DOMENYS» [Alfons MASERAS], *L'acció estèril*, «El Poble Català», III, 73 (31-III-1906), p. 2.